

másik bajnokának élete és cselekedetei. V. Tamerlán, a török nagy ostora.

A magyar fordítást követi az angol szöveg hasonmás kiadása.

A függelék első forrásközlése az ún. *Rövid beszámoló*, a gazdag angol publicisztikai irodalom egyik darabja — ebből fordított részleteket Rab Andrea.

A másik közölt szöveg a *Lacrymae Hungaricae*, amelyhez — a fordítás mellé — Bene Sándor írt kísérőtanulmányt. A *Lacrymae Hungaricae* egyleveles nyomtatvány, amit Zrínyi Miklós halálára adtak ki Londonban valószínűleg 1665-ben. 13 latin nyelvű gyászverset tartalmaz, amelyhez prózában írt eulógium kapcsolódik — hat szerző (három külföldi és három magyar) tollából. A nyomtatvány függelékbeli közlését az angol életrajzzal való esetleges kapcsolata magyarázza. Bene Sándor a *Lacrymae Hungaricae* keletkezéstörténetét és a háttérben meghúzódó Jászberényi Pál angliai tevékenységét vizsgálja.

A függelékben találjuk Cennerné Wilhelmb Gizella írását *A londoni Zrínyi-portré és ikonográfiai rokonsága* címmel. A tanulmány gazdag képanyaggal illusztrált tömör, lényegre törő összefoglaló, amely segít a Zrínyi-képmások közötti tájékozódásban. A nagy hozzáértéssel megírt elemzés azonban a témának csak néhány vonatkozását világítja meg, hiszen a *Zrínyi-Könyvtár* egyik készülő kötete

a tervek szerint teljes egészében feldolgozza a tárgykört.

A kötethez gazdag segédapparátus csatlakozik: részletes és kimerítő jegyzetek, rövidítésjegyzék és különböző névmutatók segítenek a könnyebb tájékozódásban.

Az *Angol életrajz Zrínyi Miklósról* című könyv kétségkívül újabb, jelentős állomása a Zrínyi-kutatásnak. A magyarul eddig teljesen hozzáférhetetlen szöveg kiadása a hasonmással együtt forrásértékűvé avatja. Ha az életrajz adatai néhol tévesek is, Magyarország európai megítéléséről és Anglia korabeli magyarságképeiről jó fogódzót ad.

Néhány észrevételt tennék azonban a fordítással kapcsolatban. Az életrajz második fejezetében szép számmal találunk anglicizmuskat, stíláriis hibákat. Különösen zavaró az angol igeidők átültetése magyar nyelvre. Nem tartom szerencsésnek a „huszár” szó használatát *lovas*, *lovasság* értelemben, noha az angol szöveg szó szerinti fordítása (Hussar). A nyugati nyelvekben elterjedt, általánosan használt szó, de Magyarországon a XVII. században csak elvétve fordul elő, akkor is inkább a külföldi szerzők tollából.

Meg kell említenem még a könyv gazdag képanyagát, a sok illusztrációt, amelyek segítik az olvasó tájékozódását.

Kazinczy Andrea

HERCZEGH GÉZA

MAGYARORSZÁG KÜLPOLITIKÁJA 896—1919

(Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 392 o.)

A Kossuth Könyvkiadó újabb hasznos kézikönyvsorozattal örvendeztette meg a magyar történelem iránt érdeklődő olvasókat. Ez a sorozat, amelynek első kötetéről most szólni kívánunk, a magyar külpolitika történetét dolgozza fel három kötetben. Az első kötet szerzője a neves jogászprofesszor, Herczegh Géza; a második, az 1919—1945 közötti korszakot feldolgozó kötet Juhász Gyula munkája; a harmadik kötetben pedig Balogh Sándor írta meg az 1945—1950 közötti magyar külpolitika történetét. Hasznos vállalkozás ez, hiszen ilyen jellegű összefoglaló munka legjobb tudomásunk szerint eddig nem jelent meg Magyarországon. A többszáz okmánygyűjteményben és emlékiratban ugyan rengeteg külpolitikai jellegű adalékot találhatunk, de külkapcsolataink történetét elemző feldolgozásokban igen csak szegény a magyar történeti irodalom. A nagy összefoglaló munkák szerzői ugyan minden esetben kitérnek egy-egy korszak külpolitikai erőviszonyaira és lehetőségeire, de

résztanulmányokon kívül eddig alig egy-két korszak külpolitikájáról jelent meg összefoglaló munka. A magyar történelem első négy évszázadáról szinte semmit nem olvashatunk, a XVI—XVII. századi tárgyú történeti irodalomban pedig főleg a Török és a Habsburg Birodalomhoz fűződő külkapcsolatok története tekinthető viszonylag feldolgozottnak. Kevés az olyan feldolgozás, mint pl. Kosáry Domokos remek kötete a Mohács előtti magyar külpolitikáról, vagy Barta Gáboré Szapolyai török szövetségéről.

Az évfordulóknak köszönhetően nagyszerű tanulmányok születtek a Thököly-felkelés és a Rákóczi-szabadságharc külpolitikájáról. Szinte teljesen feldolgozatlan az 1711—1848 közötti korszak, kivételt csupán Napóleon és Magyarország kapcsolata képez; ennek történetét is Kosáry Domokos írta meg. Az 1848—1849-es magyar külpolitika viszonylag gazdag feldolgozásokban és okmánykiadásokban; ezek színe vonala azonban egy-két kivételtől eltekintve

(pl. Hajnal István, Horváth Jenő tanulmányai) igencsak egyenetlen. Az egyetlen összefoglaló munka, V. Waldapfel Eszter monográfiája, adataiban megbízhatatlan, forráshasználataiban szelektív, szemléletében elfogult. Kitérő feldolgozások születtek a Monarchia külkapcsolatairól (Diószegi István, Palotás Emil, Galántai József, Heiszler Vilmos munkái). Ezek azonban egyáltalán nem teszik fölsőlegessé egy ilyen, népszerűsítő jellegű, de mégis tudományos igényű vállalkozás létrejöttét.

A probléma nem is annyira a vállalkozással, mint inkább a vállalkozás arányaival van. Az első kötet 1023 év történetét dolgozza fel, a második 26, a harmadik 6 évét — közel azonos terjedelemben. Tévedés ne essék, nem azt vonjuk kétségbe, hogy a második és harmadik kötet által tárgyalt korszakok ilyen részletes-ségű tárgyalása indokolt, hanem azt, hogy 1023 év csak egy kötetet érdemel-e? Ezt a korszakolást ugyanis sem a társadalmi rendszerek története, sem az ország történetének fordulópontjai nem indokolják. Egyetlen szempont alapján lehetne talán indokolni ezeket az arányokat: Az első kötet végén lesz a Nagy-Magyarországból Kis-Magyarország, s a második kötet végén a Kis-Magyarországból Még kisebb-Magyarország. Ezekért az arányokért azonban nem a szerzőké, hanem a kiadóé a felelősség, az egyes kötetek szempontjából egyedül a szerzői teljesítmény a mérvadó.

E kötet bevezetőjében Herczegh Géza utal a magyar közgondolkodásban máig jelenlévő „magyar glóbus” szemléletre, arra, hogy látóhatára „a Lajtától legfeljebb az Al-Dunáig terjed, pedig hazánk nem szigetország, és nem vette körül soha kínai fal”. Így sikereink és bukásaink egyaránt a nemzetközi erőviszonyok függvényei voltak, s ezekre az erőviszonyokra (sajnálatos, de létező tendencia) Magyarország a XVI. századtól kezdve egyre kevesebb hatással volt. Sőt, hosszú időn keresztül nélkülözötte vagy a területi egységet, vagy az önrendelkezést, vagy a klasszikus értelemben vett állami függetlenséget, vagy mindhármát. Így a szerző szerint joggal vetődik fel a kérdés: lehet-e egyáltalán magyar külpolitikáról beszélni az 1526—1918 közötti időszakban, amikor az ország két-három-négy részre szakadva, majd egy nagyobb birodalom több-kevesebb önállósággal bíró részeként volt inkább tárgya, mint cselekvő részese az európai és a világpolitikának? A szerző erre a kérdésre feltételesen, de igennel válaszol, hozzátéve, hogy ez esetben inkább Magyarország külkapcsolatainak, mint az önálló magyar külpolitikának a történetéről van szó. Hozzátehetjük még ehhez, hogy éppen néhány évvel ezelőtt hívta fel Kosáry Domokos akadémiai székfoglalójában a figyelmet arra, hogy a kelet-közép-európai kisállamok állami léte, minden korlátozottsága ellenére olyan tény volt, amellyel valamilyen módon az európai politika is számolt, s ha a függetlenség formális

jegyeit kérjük számon rajtuk, akkor lehetetlen megírni összefüggő történetüket. S enélkül érthetetlen pl. a Rákóczi-szabadságharc és 1848—1849 magyar külpolitikája is; hiszen ezek az előző korszakok külpolitikai, külkapcsolati hagyományaira építettek, s ezek nem mindig teljes gyakorlati és eszmei orientációit igyekeztek megvalósítani.

A kötet kilenc fejezetben tárgyalja a magyar külkapcsolatok, a magyar külpolitika történetét a honfoglalástól a Tanácsköztársaság leveréséig.

Az első fejezet „A magyar állam megalapítása” címet viseli, de ennél többet ad, a honfoglalástól a tatárjárásig terjedő 350 év történetét tárgyalja. Itt is, mint a továbbiakban is, európai kitekintés nyitja a fejezetet. Röviden és lényegre törően jellemzi a honfoglalás korának európai és ázsiai birodalmait, a magyar törzsszövetség helyét a korabeli európai politikában.

A második alfejezet a honfoglalás eseményeit tárgyalja, kitérve olyan kérdésekre is, hogy mekkora lehetett a magyar törzsszövetség létszáma. Halványan ugyan, de állást foglal a kettős honfoglalás, a magyar—avar azonosság mellett, mondván, hogy a nyugati híradások többször is azonosították az avarokkal a magyarságot. Ez igaz, de a bizánci forrásokban türkökkel azonosították a magyarokat, s ez még nem bizonyíték a türk—magyar azonosság mellett.

A következő alfejezet a kalandozó hadjáratok történetét tárgyalja, egészen a quedlinburgi követjárásig. E hadjáratokban nem egyszerűen zsákmányszerző akciókat lát, hanem hangsúlyozza külpolitikai céljaikat is, ti. az erős államok létrejöttének megakadályozását. Paradox módon a kalandozó hadjáratok hosszú távon mégis ezt segítették elő. E fejezettel kapcsolatban egy megjegyzésünk lenne: az Óperencia nem az Atlanti-óceánt jelöli, hanem az Enns folyón túli (Ob der Enns) területeket.

A negyedik alfejezet témája a magyar államalapítás. Ennek tárgyalásánál a szerző kitér a kelet-közép-európai, orosz, lengyel, cseh párhuzamokra is, s külön foglalkozik az István idején kiépülőfélben lévő dinasztikus kapcsolatokkal.

Újabb összefoglaló alfejezet summázza az Árpád-kori Magyarország európai helyét. A szerző szerint Magyarország földrajzi helyzete — földrajzi egysége ellenére — nem volt kedvező, hiszen nem volt egészen a tengerig hajózható folyója s az Adriát is csak meglehetősen nehezen közelíthette meg. Így eleve kiesett a világkereskedelem fő útvonalaiából.

Az utolsó három fejezet közül egy-egy tárgyalja a német ill. a bizánci—orosz kapcsolatokat, egy pedig a tatárjárás történetét. Herczegh Géza szerint Batu kánról „joggal tételezhetjük fel, hogy előző hódításainak biztosítása végett szükségesnek tartotta a magyar

király legyőzését”. Elképzelhető, de talán érdeemes lett volna néhány szót szólni a nomád államok állandó terjeszkedési „kényszeréről” is. És felmerül a kérdés: Milyen versélyt jelenthetett Magyarország a Kínától Oroszorszáig terjedő tatár birodalomra?

A második fejezet az 1241—1526 közötti évtizedek történetét tárgyalja „Magyarország és a kelet-közép-európai államszövetségek” címmel. A szerző tehát nem egyszerűen Magyarország külkapcsolatainak történetét tekintti át, hanem azt egy meghatározott szempont szerint teszi. Véleménye szerint ugyanis Magyarország, akárcsak a régió többi állama, képtelen volt egymagában megállni olyan meglévő és felemelkedő birodalmak árnyékában, mint az Aranyhorda, a Német—Római Birodalom, Oroszország és a Török Birodalom. Ezt csak valamilyen többé-kevésbé szoros államszövetség ellensúlyozhatta. Minden kelet-közép-európai államnak megvoltak az esélyei erre az egységesítő szerepre. E korszakot ugyanis hosszú ideig az európai államok általános gyengesége jellemzi. Franciaország és Anglia egymással háborúzik, a Német—Római Birodalom anarchiába süllyed, Bizánc árnyéka régi önmagának, Oroszország még nem elég erős, a tatár birodalom is elveszítette expanzív energiáit. A korszak végére azonban kialakul az európai nagypolitika, létrejönnek a földrész sorsát évszázadokra meghatározó ellentétek, elsősorban a francia—Habsburg ellentét. E fejezetben a szerző összefoglalja az utolsó Árpádok és az Anjouk külpolitikai tevékenységét, különös tekintettel az ennek eredményét meghatározó gazdasági-pénzügyi alapokra. Itt summázza a dinasztikus külpolitika lényegét is. Eszerint az uralkodó fő célja nem a hódítás, hanem az, hogy minél több ország koronáját mondhassa magáénak — az illető ország belső szerkezetének megváltoztatása nélkül. Ez vezetett a korszakra oly jellemző perszónaluniók létrejöttéhez, s ez magyarázza azok gyengeségét pl. a Török Birodalommal szemben. Az 55. oldalon külön táblázat ábrázolja a kelet-közép-európai perszónaluniókat 1375—1495 között, negyvenéves periódusokban. A periodizáció szempontja azonban nem elég világos, hiszen ez esetben az 1419-től a magyar és a cseh királyi, és a német—római birodalmi császári koronát is viselő Zsigmondnál jóval eredményesebb uralkodónak tűnik az őt meg sem közelítő V. László, s teljes egészében kimarad a magyar és lengyel királyként uralkodó I. Ulászló.

Nagy Lajos esetében a szerző a keleti és déli hadjáratoknál fontosabbnak tartja a nyugati irányú diplomáciai és katonai akciókat, mondván, hogy a király elsősorban ebben az irányban akart terjeszkedni.

Külön alfejezet szól az utódlás kérdéséről, utalva az itáliai és luxemburgi orientáció különbségeire. Fontos, mert a továbbiak megértéséhez nélkülözhetetlen, alfejezet tárgyalja

az Oszmán Birodalom kialakulását, s ennek legfontosabb külpolitikai feltételét, Bizánc végzetes meggyengülését. Zsigmond külpolitikájának áttekintésében sok a pozitív vonás, de a szerző alapján véve sikertelen, céljait már csak későn megvalósítani tudó államférfinak mutatja be a királyt. Kimaradt viszont Zsigmond leghosszabb távon ható eredménye, a szerb kapcsolat révén kiépített déli végvárrendszer megemlítése.

A Zsigmond halála után eltelt két évtized történetét tárgyalja a következő alfejezet „Lengyel—magyar vagy magyar—cseh—osztrák unió? Támadó vagy védekező politika a törökkel szemben?” címmel. Itt tárgyalja a szerző Hunyadi hadjárait is. Jó lett volna valamit olvasni arról is, hogy reális volt-e Hunyadi célkitűzése a török kiűzése a Balkánról? Véleményünk szerint nem, s ezt bizonyítja a téli hadjárat kudarcra, Várna és Rigómező. Igen fontos viszont az, amit Herczegh Géza a Cillei—Garai-vonalról, a cseh—osztrák külpolitikai orientációról ír. Véleménye szerint tevékenységük megítélése azért olyan negatív a korábbi magyar történeti irodalomban, mert a „haladást és a nemzeti fejlődést gátló XIX. századi Habsburg-arisztokrácia előfutárát látta bennük”, noha tevékenységük korántsem volt oly káros. És, tehetnénk hozzá, végül is az ő külpolitikai orientációjukat vitte tovább maga Mátyás is, s ez valósult meg, igaz torz és Magyarország számára előnytelen formában, 1526 után is. A Hunyadi-féle lengyel és balkáni (főleg román) orientációt, ennek örökségét pedig éppen az erdélyi politika vitte tovább 1541-et követően. Az alfejezet egyetlen jelentős elírása az, hogy III. Frigyesnek sikerült „családjában a császári hatalmat örökletessé tenni”. Aligha, hiszen a német—római császárt választották.

Mátyás uralkodásával, annak anyagi alapjaival foglalkozik a következő alfejezet. A szerző szerint a király „pénzügyi politikája alighanem túlmélt azon, amit az ország teljesítő-képessége szempontjából célszerűnek lehetett tartani”, hiszen bevételei jó részét improduktív módon, katonai kiadásokra költötte el, nem itthon, hanem Sziléziában és Ausztriában.

A következő alfejezet, amely Magyarország európai helyzetét foglalja össze a Jagelló-ház uralomra jutása után, a mátyási pénzügyi politikában látja többek között II. Ulászló és II. Lajos kül- és belpolitikai eredménytelenségének okát. A másik, fontosabb ok Magyarország gazdasági fejletlensége volt, amely eleve megakadályozta egy erős, központi hatalom kiépítését. Mohácsot tehát nem elsősorban a két Jagelló személyi gyengesége okozta, hanem az ország egyre nyilvánvalóbbá váló gazdasági elmaradottsága és külkereskedelmének passzív mérlege. E fejezet utolsó része a XV—XVI. századi diplomáciai élet jegyeivel foglalkozik.

15 év történetét foglalja össze a „Magyarország felosztása” című fejezet, amely az

1526—1541 között történeteket tárgyalja. Fontos és eléggé nem hangsúlyozható a szerző azon megállapítása, hogy Magyarország közvetlenül Mohács előtt és Mohács után megszűnt igazi befolyással lenni saját sorsára: az ország egységének fennmaradása vagy fenn nem maradása két világhatalom, a Török és a Habsburg Birodalom közötti erőviszonyokon dőlt el. Magyarország túlélési lehetőségeit pedig eleve csökkentette az, hogy a Habsburg-birodalom számára mellékhadszínteret jelentett, ugyanakkor a francia szövetségben harcoló szultán számára Magyarországon keresztül vezetett az út Bécs felé. Mohács tehát törvénytörést következmenye volt az ország megromlott külpolitikai esélyeinek. A szerző adataival talán csak egy vonatkozásban vitatkozni. Véleménye szerint ugyanis a „Mohácsnál összegyűjtött 25 000 főnyi seregnél lényegesen nagyobb és jobb haderőt Magyarország nem tudott kiállítani!” A fennmaradt létszámadatok azonban arra mutatnak, hogy Mohácsnál nem 25 000, hanem legalább 30 000 katona vett részt az ütközetben. A szerző megemlíti a pápai pénzen felfogadott 4000 zsoldost, de nem említi az elkészett cseh segélyhadakat; említi Szapolyait, de nem említi Frangepán Kristófot. A körülmények jobb összejárása esetén tehát II. Lajos 45—50 000 főt is felsorakoztathatott volna a török ellen Mohácsnál — ami természetesen nem jelenti azt, hogy a csatát — s főleg a háborút — megnyerhette volna.

A fejezet a továbbiakban a mohácsi csatától a drinápolyi békéig terjedő időszak történetét tárgyalja. A szerző meglehetősen óvatosan, de állást foglal a „szulejmáni ajánlat” koncepciója mellett, mondván, hogy a török nem akarta meghódítani Magyarországot, hiszen gazdaságilag a magyar hódoltság csak ráfizetéssel járt, terjeszkedés szempontjából pedig a Földközi-tenger medencéje jóval kedvezőbb esélyekkel kecsegtetett. Mindez igaz, de a határvidékek soha nem rentábilis gazdasági szempontból (korábban Szerbia sem volt az), s a Török Birodalom elsősorban a szárazföldi hadseregére épült, ezt a hadsereget pedig állandóan foglalkoztatni kellett. A magyarországi hadjáratoknak tehát volt egy ilyen, katonai szempontból irracionális, de politikailag érthető indoka is. Ennek ellenére azonban ez a kötet egyik legjobban megírt fejezete. Különösen értékes a 113. oldalon található táblázat, amely a török magyarországi hadjáratainak nemzetközi összefüggéseit ábrázolja. Az utolsó alfejezet „A függetlenség elvesztése” címet viseli, s azt vizsgálja, mennyiben voltak tudatában a kortársak e katasztrófasorozat igazi okainak, ill. hogyan számolódott fel a megmaradt királyi Magyarország befolyása saját sorsának intézésére.

A IV. fejezet 130 év történetét tekinti át, a drinápolyi békétől a karlócai béke megkötéséig. Herczegh Géza hangsúlyozza: a kor

magyarjai nem tudhatták, hogy végül is melyik hatalom fogja egyesíteni az országot, ezért mindig meg kellett próbálniuk alkalmazkodni a gyorsan változó politikai körülményekhez. De hosszú távon egyik országrész lakóinak sem volt meg az esélyük önálló politika folytatására, hiszen a királyi Magyarország szinte egyszerű határsávvá változott, a hódoltságban nem volt önálló politikai arculattal rendelkező magyar vezetőréteg, az erdélyi fejedelemség pedig csak a török által meghatározott határok között játszhatott bármilyen politikai szerepet. Az alfejezetek sorra felvázolják az erdélyi fejedelemség, a hódoltság (!) külkapcsolatait, egy külön rész szól az ország gazdasági egységének fennmaradásáról. A Kelet-Európában lezajlott változásokat Báthory István uralkodásának ügyében ismerteti a szerző.

Külön alfejezet elemzi a tizenöt éves háború történetét, nem tér ki azonban a felszabadító háború kudarcának okaira. Egy kisebb hiba is becsúszott a szövegbe, az 1598-as év eseményeinek ismertetésénél a szerző azt állítja, hogy „Eger és Kanizsa török kézen maradt”, jöllehet, utóbbi csak két év múlva fogja elfoglalni a török.

Újabb alfejezet tárgyalja a harmincéves háború magyar külpolitikai vonatkozásait. Herczegh Géza szerint Bethlen három hadjáratának politikai kudarcra után jól ismerte fel azt, hogy a török meggyengülése miatt immáron lehetőség nyílik Magyarország felszabadítására, de azt is látta, hogy ezt csak Habsburg-szövetségben és csak kellő biztosítékok mellett teheti meg — tehát nem akart Báthory Zsigmond sorsára jutni. I. Rákóczi György külpolitikájával kapcsolatban Herczegh Géza kiemeli a fejedelem józanságát, de valós szerepével kapcsolatban jellemzőnek tartja, hogy a harmincéves háborút lezáró békében Erdély, Franciaország szövetségeseiként, az utolsó előtti helyen szerepelt. Az alfejezettel kapcsolatban három dologra hívnánk fel a figyelmet: 1. Herczegh Géza szerint Bethlennek 1619 őszén azért kellett felhagynia Bécs ostromával, mert Homonnai észak-magyarországi betörése fenyegette utánpótlási vonalait. Ez, mint azt Nagy László kutatásai bebizonyították, téves, hiszen Bethlen már Homonnai betörésének hírül vétele előtt abbahagyta Bécs ostromát. 2. Igen tanulságos a Pfalzi Frigyes és Bethlent ábrázoló metszet a 143. oldalon. Bethlen feje fölött ugyanis ezt olvashatjuk: „Gabriel Battor...”, tehát elődjével, Báthory Gáborral tévesztették össze. Ez is mutatja, milyen volt a külföld tájékozottsága Magyarország ügyeiről. 3. A szerző állítása szerint a harmincéves háború a Német—Római Birodalom egyes részeiben olyan szörnű pusztításokkal járt, mint nálunk a tizenöt éves háború. Az analógia csábító, de az újabb kutatások szerint a háború által érintett tartományok embervesztése egyáltalán nem volt olyan súlyos, mint azt a korábbi, romantikus alapokon nyugvó irodalom feltételezte.

Az utolsó három alfejezet Erdély romlásával, Thököly fejedelemségével, végül Magyarország felszabadításával foglalkozik. Erdély pusztulásának legsajnálatosabb következményét abban látja, hogy az egykor virágzó fejedelemséget olyan csapás érte, amely megakadályozta tevőleges részvételét az elkövetkezendő három évtized politikájában. És, tehetnének még hozzá, legalább ilyen fontos volt az ezzel járó sokkhatás. Erdélyt 1551—1552 óta immáron harmadszor érte súlyos katonai csapás. Ez olyan hatással járt, hogy az erdélyi vezetés még akkor sem mert beavatkozni a felszabadító háborúba a Szent Liga oldalán, amikor annak erőfölénye már nyilvánvalóvá vált, s ezzel elveszett a lehetőség arra, hogy Magyarország legalább egy része önálló hatalomként vegyen részt az ország felszabadításában.

Az ország így kialakult rossz pozícióját volt hivatva korrigálni a Rákóczi-szabadságharc, amellyel a következő fejezet foglalkozik. Herczegh Géza itt is az európai erőviszonyok keretében ábrázolja Rákóczi erőfeszítéseit. Nem hangsúlyozható eléggé az a megállapítás, hogy a szabadságharc kibontakozását gyakorlatilag az tette lehetővé, hogy a császári haderő nagyobb része a francia—bajor támadás kivédésével volt elfoglalva. A szabadságharc vereségét végső soron két tényező okozta: egyrészt a magyar katonaság kétségbeejtően gyenge színvonala, másrészt az ország külpolitikai jelentéktelensége. Fegyvertársai közül egyiknek sem volt igazán fontos, mert nem tartották jelentős külpolitikai tényezőnek. Az egyetlen komoly szövetségi kapcsolat Nagy Péterrel gyakorlatilag mindkét fél addigi külpolitikai tevékenységének ellenére jött létre: hiszen Nagy Péter többször felajánlotta a császárnak a magyar felkelés elleni fellépést, Rákóczi pedig, a francia külpolitikai törekvések támogatójaként, inkább a svédekkel rokonszenvezett.

Az olvasó, bármilyen történelmietlen is ez, nem szabadulhat bizonyos analógiáktól a Rákóczi- és a 48-as szabadságharc történetével kapcsolatban. Mind Rákóczi, mind Kossuth kiváló szervezői képességek birtokosa volt, de egyikük sem értett a hadvezetéshez. Ahogy Kossuth 1848. december 31-én, úgy Rákóczi sem ellenazte 1705-ben a császáriakkal folytatandó alkudozást, noha egyikük sem bízott annak sikerében. Ahogy Rákóczi 1707-ben, úgy Kossuth 1849 áprilisában egyaránt külpolitikai okokból tartotta szükségesnek a trónfosztást és a függetlenség kimondását — hasonlóan gyenge eredménnyel. Anglia is mindkét esetben ugyanúgy viselkedett: bár rokonszenvezett a magyar törekvésekkel, s óhajtott a békés megegyezést a Habsburg-birodalom szilárdsága érdekében, szövetségi kapcsolatait fontosabbnak tartotta rokonszenvénel. S végül érdekes Rákóczi és Kossuth sorsa is: egyikük sem békélt meg a küzdelmük

eredményeként létrejött kiegyezéssel, s minden alkalmat megragadtak a küzdelem folytatására illetve a morális alap fenntartására. S a végjáték és a kérdésfeltevészek is hasonlóak: Ahogy 1711 tavaszán a Tisza vonalán álltak a császári csapatok, s csupán Pálffy megegyezési készségeén múlt, hogy az eredmény Nagymajtény és Szatmár, nem pedig Világos és Arad lett, úgy Görgei esetében is csak az ellenfél nemigen létező jóindulatától lehetett bármit is várni a fegyverletétel után. Mindkét szabadságharc sorsát befolyásolta a külpolitika, de ebben a helyzetben már csak a katonai tényezők dönthettek, s nem a nagypolitika konstellációinak változásai.

A VI. fejezet a „Magyarország a Habsburg-birodalomban” címet viseli, s 1711—1848 között tárgyalja Magyarország nemigen létező külkapcsolatainak történetét. A szerző szerint Magyarország külpolitikai lehetőségeit két tényező határozta meg: „a) milyen volt Magyarország helyzete a Habsburg-birodalomban; b) milyen volt a Habsburg-birodalom helyzete Európában és milyen kapcsolatban állott a többi hatalommal?” Ezekre a kérdésekre ad választ az első két alfejezet. Az elsőben talán kissé túltengenek a kötetre egyébként nem jellemző érzelmi elemek. Így az ország helyzetét semmi esetre sem lehet gyarmatinak nevezni. Egy másik alfejezet témája az 1788—1790-es porosz közjáték, amely azonban Poroszország részéről ugyanúgy afféle diverzió volt, mint ahogy a következő alfejezetben tárgyalta napóleoni külpolitikai akciók. Magyarország helyzete 1711-hez képest nem sokat változott: az európai diplomácia saktábláján továbbra is bármikor lecserélhető gyalog maradt. A magyar—francia kapcsolatok a forradalom idején meglehetősen gyengék, s jórészt csak szellemiek voltak, komoly külpolitikai lehetőségeket nem hordoztak magukban.

Újabb alfejezet tárgyalja a bécsi kongresszust és a Szent Szövetség rendszerét. Az oszt-rák császárság és a nemzeti kérdés kapcsolatáról szólva a szerző helyesen állapítja meg: „A nemzeti mozgalmak jelentőségét becsüli le, aki azt hiszi, hogy azok féltőn megállva beérték volna nyelvi egyenjogúsítással, közigazgatási autonómiával és nem törekedtek volna a politikai hatalom teljességének megragadására — az önálló államalapításra —, ha annak reális lehetősége felcsillan előttük.” Nem volt mindegy azonban, hogy addig melyik nemzeti mozgalom kinek az oldalán vesz részt egy esetleges konfliktusban. Hosszú távon lehetetlen volt a nemzeti mozgalmak összefogása, de nem volt törvénytörő, hogy azok már 1848—1849-ben olyan tragikus és meddő módon kerüljenek szembe egymással. Egy újabb alfejezet ismerteti a magyar társadalmi és nemzeti fejlődés programjának összefüggéseit. Ha ezt sikerül összeegyeztetni, akkor sor kerülhet a birodalom és Magyarország viszonyának revíziójára is. Az erre irányuló elképzeléseket két

tényező befolyásolta különböző mértékben: A Szent Szövetség rendszerétől való félelem és a pánszláv gondolat keltette aggodalmak. A kettő gyakorlatilag összekapcsolódott a cári Oroszország esetében — mint 1849-ben kiderült, teljes joggal. A kibontakozó küzdelemben Magyarország annyiban jobb esélyekkel indult a Birodalom többi nemzeténél, hogy egész etnikai állománya a Birodalmon belül élt, s politikai élete rendelkezett az önállóság bizonyos jegyeivel; annyiban viszont sokkal rosszabb volt helyzete, hogy teljes egészében a Birodalmon belül lévén, önálló külkapcsolatok kiépítésére nem nyílt lehetősége. A magyar kérdés tehát Európa számára nem létezett, s ezt a hátrányt Magyarország a szabadságharc alatt sem tudta behozni. A fejezet egészével kapcsolatban azonban van egy kis hiányérzetünk. A szerző nem szól a külpolitikai koncepciót magában rejtő Duna-konföderációs tervekről, amelyek már a magyar jakobinusok gondolati rendszerében jelen voltak, de Szechenyi és Kossuth külpolitikai elképzeléseinek is fontos részét alkották, már a reformkorban is.

A VII. fejezet a forradalom és szabadságharc külkapcsolatait tárgyalja. Herczegh Géza szerint Metternich aggodva nézett az újév elé 1848-ban. Aligha, hiszen éppen január 11-én írta IV. Frigyes Vilmos porosz királynak, hogy „végre is az újesztendő inkább lesz kedvemre való, mint volt az elmúlt, amelynek semmiféle tetszetős emléké sem vagyok képes felfedezni”. A kancellár azonban alaposan tévedett. Olyan európai földindulás következett be, amilyenre 1830 óta nem volt példa. Ennek részleteit ismerteti az első alfejezet. A magyar forradalom sorsát főleg a német egység kérdése befolyásolta; ezen múltott, hogy a létrejött polgári Magyarország független lesz-e vagy önálló, esetleg egyik sem. Ez utóbbi cél elérésére Ausztriának erős hátvédet jelentett I. Miklós óriási hadserege.

A második alfejezet a Batthyány-kormány külpolitikai törekvéseit vizsgálja fel, nagyjából Hajnal István gondolatmenete alapján. Érthetetlen viszont, hogy a szerző miért minősíti „feudális színezetű dunai szövetségnek” Batthyányék koncepcióját a Duna-menti államok Magyarország-központú és magyar vezetésű összefogásáról. Hiszen ez a koncepció éppen a magyar polgári forradalom önvédelmi reflexéből fakadt, a kialakuló félben lévő német és a létező orosz nagyhatalommal szemben. Külön alfejezet foglalkozik a nemzetiségi kérdés kiéleződésével. Időrendi okok miatt a szerző itt tárgyalja az olasz segély kérdését is. Egyetlen, ám annál lényegesebb kérdést nem említ: azt, hogy a segély megadását Batthyányék a magyarországi nemzetiségi mozgalmak lecsillapítása után tartották lehetségesnek — ami ekkor egyet jelentett azzal, hogy sohanapján. Megtévésztőnek tartjuk ugyanakkor Jellačić és a többi nemzetiségi mozgalom

együttes tárgyalását, hiszen, mint az a szerző adataiból is kitűnik, Jellačić nem horvát nemzeti célokért, hanem a Birodalom egységéért harcolt — a nemzeti sérelmek érvkészletét is felhasználva. Másképp ugyanis érthetetlen, hogy miért éppen a nemzeti jogokkal nagyobb mértékben rendelkező Horvátország fordult először szembe a magyar forradalommal.

Kissé árnyalatlan a Batthyány-kormány tevékenységének értékelése is. Véleményünk szerint nem Kossuth július 11-i beszéde jelentette a „hadügyi és pénzügyi önállóság tényleges megteremtését”, hiszen a honvédség létrehozásáról már április 26-án határozatot fogadott el a minisztertanács, s májában megkezdődött a toborzás is. S megint csak Batthyány szerepe szorul háttérbe akkor, amikor a szerző szerint a szeptemberi fordulat után Kossuth „a kormány szerepét átvevő Honvédelmi Bizottmány élére állva tétovázás nélkül megkezdte a fegyveres ellenállás szervezését”, holott szeptember végéig a fő érdem kétségkívül az ügyvezető miniszterelnök Batthyányé.

Az ellenforradalom nyílt, fegyveres fellépése megint a külpolitikai események függvényében történt. Gyakorlatilag az olasz szabadságharc veresége és a párizsi felkelés leverését követő franciaországi fordulat tette lehetővé Jellačić betörését. A helyzet azonban ezúttal kedvezőbb volt, mint 1703-ban. Magyarország jelentős, reguláris hadsereggel rendelkezett, s ezzel ideiglenesen ellensúlyozni tudta külpolitikai lehetőségeinek beszűkülését. A bécsi forradalom leverése után jó ideig úgy látszott, hogy Ausztria „belügyként” lesz képes elintézni a magyar forradalmat, a tavaszi hadjárat után azonban nyilvánvalóvá vált, hogy Magyarország legyűréséhez külső segítségre lesz szüksége. A Függetlenségi Nyilatkozatnak, mint azt Herczegh Géza nagyon helyesen állapítja meg, semmilyen szerepe nem volt az orosz intervenció előidézésében. I. Miklós 1848 márciusa óta egyfolytában be akart avatkozni valahol, Németországban vagy Magyarországon vagy ahol újabb forradalom fenyeget. Ezt a magyar politikai vezetés is jól tudta, de reménykedett Európa beavatkozásában. E remények azonban nem váltak valóra. Az, hogy Magyarország teljes győzelmet nem arathat, már a schwechati csata után nyilvánvaló volt. Az, hogy semmilyen győzelmet nem arathat, 1849 áprilisának végén dőlt el. Kossuthék tehát csúnya kelepébe jutottak. Ha nem vállalják az önvédelmi harcot, Magyarország és Ausztria viszonya az 1848 előttinél súlyosabb alá-fölérendeltségi viszonyra válik. Ha viszont vállalják, meg kell próbálniuk valamilyen közbeavatkozásra bírniuk az Ausztria szükségességét valló Angliát, s a külpolitikai aktivitásra nemigen hajlandó Franciaországot. Amint az a fennmaradt diplomáciai anyagból is kiderül, 1848 novembere és 1849 februárja között, tehát a szabadságharc legválságosabb

hónapjaiban, gyakorlatilag teljesen megszakadt a kapcsolat a politikai vezetés és a diplomáciai kiküldöttek között. Tehát a magyar külpolitika számára meglehetősen rövid idő maradt az osztrák beolvastási törekvések és a cári intervenció ellensúlyozására. A magyar forradalom ugyanakkor, bár rengeteg tehetséget termelt ki, éppen diplomatákban szenvedett nagy hiányt. A magyar külpolitikára tehát lehetetlen feladat hárult.

A cári intervenció után a kormány előtt még egy lehetőség állott: meg kellett próbálni valamilyen módon semlegesíteni az orosz intervenciót. Erről már az 1849. június 26-i minisztertanács határozatában szó volt, s Görgei ennek szellemében tárgyalta júliusban Rüdigerrel. Az utolsó kísérlet a korona felajánlása volt a cárnak. Ezt Szemere és Batthyány Kázmér előbb burkoltan tették meg, majd az 1849. augusztus 11-én délelőtt tartott első minisztertanács határozata alapján készült államiratban Kossuth és a kormány nyíltan is felkínálta a koronát a cárnak, ha az hajlandó ennek fejében szavatolni az 1848-as alkotmányt. A történeti irodalomban később gyakran előfordultak olyan szemrehányások Görgeivel kapcsolatban, hogy a tábornok meg sem kísérelte a diktatúra átvétele után a tárgyalást az oroszokkal, holott Kossuthnak azt ígérte, mindent megpróbál megtenni az ország státuszéletének megmentésére. Jóllehet, a cári fővezérségben semmiféle tárgyalási hajlandóság nem volt, s ez egyértelműen kiderült Paszkevic 1849. augusztus 9-én Rüdiger által tolmácsolts választából, amely még a temesvári csatavesztés előtt, tehát egy jóval kedvezőbbnek látszó katonai helyzetben keletkezett. Görgeinek pedig annyival is kevesebb lehetősége volt a tárgyalásra, mivel az egyetlen tárgyalási „alapot”, a koronát Szemere miniszterelnök magával vitte, tehát a tábornoknak már egyszerűen nem volt mit felajánlania a cári fővezérségnek.

Herczegh Géza a szabadságharc külpolitikájáról szóló fejezetben szól a magyar emigráció külpolitikai tevékenységéről is. Ez annyiban kétségtelenül jogos, hogy az emigráció politikai tevékenysége főleg a magyar külügyi apparátus tagjai iránt épült (Teleki, Pulszky, Nemeskéri Kiss Miklós). Annyiból viszont nem célszerű ez az elrendezés, mivel így az olvasó nem egységben látja a kiegyezéshez vezető folyamatot, pedig az emigráció tevékenysége kétségkívül komoly hatást gyakorolt Ausztria engedékenységre bírására. Arnyalt és nem egyívűven fehér, vagy fekete az a kép, amit a szerző Kossuth 1849–1867 közötti tevékenységéről fest; nem hallgatja el „forradalomcsináló” időszakának tévedéseit, de érzéketlenül mutatja be azt a folyamatot, ahogyan Kossuth európai szintű politikussá vált.

A következő fejezet egy fél évszázad történetét tárgyalja, 1867-től 1918-ig. A kiegyezés

közvetlen előzményeinél a szerző szól a magyar konzervatívok és Széchenyi tevékenységéről, a külpolitikai tényezők közül pedig a Bismarck vezette német egységmozgalomról. A dualista rendszer ellentmondásairól szólva a nemzeti-ségi kérdésnek tulajdonítja a legnagyobb szerepet a Monarchia felbomlásában, s ismerteti mind Kossuth, mind Deák érveit. Állásfoglalása nem egyértelmű a régi vitában, bár kijelenti, hosszú távon Kossuthot igazolta a jövő. Ez azonban korántsem biztos. Hiszen a Monarchia felbomlásához az utolsó lökést nem annyira az adta, hogy a különböző nemzetiségek végre egyesültek anyanemzetükkel, hanem az, hogy a Monarchia megszűnt európai politikai tényező és szükségszerűség lenni. S ne feledjük el, a dualista rendszer mégiscsak megélt ötven évet, ez pedig újkori, de még középkori léptékkel mérve is hosszú idő. Az újkori magyar történelem egyik legszilárdabb államrendszere volt az, amely 1867 után létrejött. A kossuthi prognózis tehát találó volt a végeredményt illetően, de nem volt az az okokat tekintve is.

E fejezetben igen sok és igen bonyolult szálon futnak a történetek, de a szerző, véleményem szerint, világosan és érthetően adja elő a Monarchia külpolitikájának fő állomásait, Andrassy külügyminiszterségétől a berlini kongresszuson át a szövetségi rendszerek kialakulásáig. Külön alfejezetben tárgyalja a Monarchia válságát, a Károlyi képviselte külpolitikai alternatívákat. Majd a Balkán-háborúk, a világháború főpróbája, s maga a világháború következik.

A kötet utolsó fejezete a Magyar Népköztársaság és a Tanácsköztársaság külpolitikáját elemzi. Bemutatja azt az igen szűk mozgási lehetőséget, amelyen belül a Károlyi-kormány megkísérelte korrigálni az ország rossz pozícióit. Külpolitikai körülmények, nem utolsósorban az Antant érdektelensége és az utódállamok mohósága azonban eleve lehetetlenné tették a rendszer konzolidációját. Az ország elszigeteltségét jól mutatja, írja Herczegh Géza, hogy egész Nyugat-Európában milyen ellenséges érzülettel találkoztak a magyar törekvések. Az utolsó kitörési lehetőség a csödbe jutott antantbarát politika után a Tanácsköztársaság kikiáltása volt. Ez azonban rendkívül kedvezőtlen külpolitikai és katonai körülmények között történt. Herczegh Géza érdekes párhuzamot von az 1794-es lengyel felkelés és a francia forradalom, ill. a Tanácsköztársaság és az orosz forradalom között. Mindkét esetben egy regionális felkelés nyújtott óriási katonai segítséget a forradalmi Francia- ill. Oroszországnak, de Franciaország ugyanúgy nem tudta megakadályozni Lengyelország harmadik felosztását, mint ahogy Oroszország sem a Magyar Tanácsköztársaság leverését.

A világháborút követő békerendszer Magyarországot, divatszóval élve, újabb kény-

őket a maguk módján beszélni, s csak ha szükség volt rá, akkor avatkozott be. Az írások egyes szám első személyben szólalnak meg. Így nagyobb a hitelük. Még a történelmi kutatója is új forrásokat, új ismereteket kap: pl. a miskolci MOKAN-komitéről, a budapesti Teleki téri zsidó ellenállásról, vagy az eddig alig ismert Ózd—Bekőlce környéki partizán-csapatról. Tucatnyian szolgáltak a Budai Önkéntes Ezredben és az új magyar honvédségben, a vasútépítő alakulatokban. Valamennyi róluk szóló írás sok-sok részadattal gazdagítja történelmi ismereteinket.

Külön említést érdemel Auth Iván, Berta József, Bottyán István, Leszki Frigyes, Hollós János, Krancz Pál, Szakolczai Károly, Szalai József és Törtely Károly visszaemlékezése.

A térség földrajzi helyzete is magyarázza, hogy a kötet becses anyagokat tartalmaz a jugoszláviai Petőfi-dandárban, a Jugoszláv Népfelzabardító Hadsereg különböző más alakulataiban szolgáló magyarokról. Ha valaki a jövőben e témához nyúl, a „Küzdünk híven...” c. kötetet nem hagyhatja figyelmen kívül. De még a bolgár hadsereghez csatlakozókról is kapunk adatokat. Több visszaemlékezés pedig a szlovákiai partizánokkal együtt küzdő honfitársainkról szól.⁴

A kötetben szereplők közül többek Magyarországon végeztek illegális munkát, vagy soruk Nyugat-Európába, illetve a tengeren túlra sodorta őket. Voltak akik a Vörös Hadseregben, vagy a szovjet partizánok soraiban küzdtek.

Viszonylag szerény a hazai ellenállásban részt vettek száma. Ez az objektív körülmé-

nyekből is adódik. De még így is képet kapunk a megye ipari üzemeiben, a bányavidéken kibontakozó politikai és fegyveres ellenállásról. A kötet így a helytörténeti kutatások jelentős forrásává is válhat.

Külön tisztelet annak a 14 nőnek, akik férfi bajtársaihoz hasonlóan — néha még náluk is többet vállalva — szolgálták a haladás, az antifasiszták harc ügyét.

A „Küzdünk híven...” kötet méltó tiszteletadás a veteránoknak, hozzátartozóiknak. Erősíti a hagyományok ápolását, a lokálpatriotizmust, a hazafias és internacionalista érzéseket. Magyarán szólva: gyökereinket, melynek fontosságát egyre jobban érezzük.

A Varga Dezső szerkesztésében megjelent jól sikerült kötet többek közös munkájának eredménye.

Dicsérettel szólhatok a vállalkozás gondolatáról, a kivitelezés gondosságáról. A hasonló tárgyú megyei kötetek közül ezt találok a legjobbnak. Reméljük, hogy máshol is követőkre talál.

Külön öröm, hogy végre egy olyan kötet kerül kézbe, amely nemcsak olvasásra jó, de célszerűen használható is. A gondosan összeállított név- és helymutató elősegíti a tájékozódást, s lehetővé teszi az összefüggések megtalálását is. A későbbi kutatásnak tettek szolgálatot, amikor közölték a már elhunyt, s a még élő MEASZ tagok névjegyzékét. Sokukról talán az itt közölt írás és fénykép lesz az egyedüli hiteles forrás.

Gazsi József

A NAGY OKTÓBERI FORRADALOMBAN SZÜLETETT FEGYVERBARÁTSÁG

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1987. 338 o.)

A Zrínyi Katonai Kiadó közelmúltban megjelentetett, reprezentatív külsejű könyve: „A nagy októberi forradalomban született fegyverbarátság” címet viseli, amely a Magyar Néphadsereg Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Hadtörténeti Intézete közös munkájaként látott napvilágot. A kötet a két intézet együttes kezdeményezésére jött létre, Liptai Ervin és P. A. Zsilin főszerkesztésével. A hat személyes szerzői kollektíva résztvevői szovjet részről, A. I. Babin, V. I. Fomin és P. A. Zsilin, magyar részről, Györkei Jenő, Liptai Ervin és Tóth Sándor. A szovjet és magyar hadtörténetészek e közös alkotása méltóképpen állít emléket a nagy októberi szocialista forradalomnak, hetvenedik évfordulója alkal-

mából. A tudományos igényességgel megírt könyv első ízben kísérelte meg a magyar és a szovjet történetírásban, hogy egy kötetben bemutassa a magyar—szovjet fegyverbarátság születésének körülményeit, fejlődésének legjelentősebb periódusait, eseményeit, napjainkig tartó történetét. „Fegyverbarátságunk ma már hetven esztendő tapasztalatokat mondhat magáénak, s ezeket népeink a közös ellenség elleni harcban halmozták fel” — állapítja meg a könyv előszava. A cím azonban nem fejezi ki a könyv teljes tartalmát. Hiszen itt többről van szó! A szovjet—magyar fegyverbarátságon túl a két nép barátsága és sokoldalú együttműködésének története is nyomon követhető a leírtakból.

A munka öt fejezetből álló történeti leírás-